

ЄРМОЛЕНКО

Анатолій Миколайович — член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, директор Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

АКАДЕМІЧНА ФІЛОСОФІЯ ЯК «НОВЕ ПРОСВІТНИЦТВО» ДЛЯ ДІАЛОГІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Предметом статті є аналіз провідних тенденцій розвитку філософії в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України в контексті парадигмальних змін у світовій філософії та формування діалогічної цивілізації. Висвітлено здобутки науковців Інституту, дослідження яких ще за радянських часів виходили за межі марксистської парадигми, закладаючи підвалини для розвитку філософії в пострадянський період. Показано, що філософія незалежної України і мовно, і концептуально розвивається в рідчій світовій філософській думки, розбудовуючи концепції демократичної держави та громадянського суспільства і реагуючи на виклики сучасної доби, пов'язані з ситуацією «постправди», моральним релятивізмом та нігілізмом.

Ключові слова: дискурс, етос, істина, наука, постправа, просвітництво, філософія, цивілізація.

Нещодавно Національна академія наук України відзначила свій 100-річний ювілей, і ця славетна дата є доброю нагодою переосмислити як здобутки й перемоги, так і проблеми та завдання, які стоять сьогодні перед академічною спільнотою. І хоча Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України дещо молодший за нашу Академію — його було засновано у 1946 р. — ювілей НАН України став і для нас приводом ще раз осмислити та переосмислити наші надбання, проблеми та перспективи. Загалом таке переосмислення має перманентний характер. Так, з нагоди 70-річчя Інституту в 2016 р. було опубліковано відповідні матеріали в інститутському часописі «Філософська думка» (2016, № 6).

Продовжуючи ці міркування, хотів би насамперед наголосити, що будь-яке сучасне суспільство, якщо воно прагне посісти чільне місце у світі, бути і технологічно, і культурно, і духовно конкурентоспроможним, має розвивати науку. Здавалося б, це аксіома, але, на жаль, вона не для всіх очевидна: останнім часом влада ніби забула про науку, навіть саме це слово майже зникло з лексики можновладців. Понад це, дедалі частіше лунають закиди на адресу науки, спостерігаються спроби зіткнутися при-

родничі науки з соціогуманітарними, мовляв, ефективність останніх досить низька. Такі закиди спрямовані здебільшого проти академічної науки, хоча її фінансування не перевищує фінансування середнього європейського університету. Перефразувавши відомий вислів Наполеона, зауважу: «Народ, який не хоче годувати свою науку, годуватиме чужу».

Насправді, чужої науки не буває, адже наука не може бути, як то кажуть, «районного масштабу», вона за визначенням має універсалістичний вимір. Щоправда, соціогуманітарні науки більшою мірою, ніж природничі, прив'язані до національних життєсвітів і габітусів, а тому потребують специфічних умов для свого функціонування й розвитку. До того ж існує конкуренція між науковими центрами, інституційними формами, окремими школами, проектами і парадигмами. Останнім часом наука у світі розвивається і в університетах, і у великих корпораціях, проте в багатьох країнах досить ефективними були і є академічні наукові об'єднання, які гуртують учених у науково-дослідних інститутах.

Прикладом може бути система організації та фінансування науки в Німеччині, де є кілька наукових центрів на кшталт наших академій, які об'єднують десятки науково-дослідних інститутів. Більшість неуніверситетських державних наукових установ Німеччини працюють під егідою чотирьох організацій: Товариства Макса Планка (80 науково-дослідних інститутів), Товариства Фраунгофера (понад 80 інститутів), Асоціації Гельмгольца (16 інститутів), Асоціації Лейбніца (86 інститутів). Крім того, в Німеччині діють регіональні академії наук, які фінансуються з бюджетів федеральних земель, а також науково-промислові асоціації (наприклад, Асоціація промислово-дослідницьких об'єднань Німеччини імені Отто фон Геріке), які займаються прикладними дослідженнями.

Крім того, є чимало наукових фондів (Німецька служба академічного обміну, Фонд імені Александра фон Гумбольдта та багато інших), які фінансують виконання наукових проектів, стажування молодих учених, науко-

ве перебування «гостьових професорів» і «запрошених дослідників».

Принагідно зазначу, що подібні фонди слід створити і в Україні. Тому пропоную з метою підготовки фахівців вищої кваліфікації за кордоном та залучення до викладання в українських вишах вчених і професорів провідних наукових установ та університетів світу порушити питання про створення при НАН України інституції на зразок Німецької служби академічних обмінів (DAAD) — **Української служби академічного обміну (УСАО)**, яка, відповідно до концепту академічної мобільності, фінансувала б стажування та наукове перебування вчених України (передусім, молодих) у провідних науково-освітніх центрах світу, а також зарубіжних фахівців у вітчизняних університетах та в інститутах НАН України.

Отже, твердження, що наука в передових країнах розвивається насамперед в університетах, як мінімум неточне. Щобільше, університетська наука з її гумбольдтовим принципом «поєднання дослідження й навчання» сьогодні переживає кризу навіть у її цитаделі, Німеччині. Тому лише конкуренція академічної, університетської, галузевої та корпоративної науки забезпечує ефективне її функціонування і методологічно, і організаційно, і фінансово.

Однак попри те, що наука в Україні переживає, на жаль, не найкращі часи, вона розвивається і має досить вагомий здобутки й результати. Це стосується і розвитку філософії в Україні, яка пройшла великий, славетний, проте досить складний і суперечливий шлях. У цій статті я тематизуватиму кілька аспектів розвитку філософської науки в Україні, насамперед парадигмальний, з огляду на нові завдання, зумовлені новими викликами розвитку сучасної цивілізації. Скориставшись поняттям «парадигма», висуненим Томасом Куном, я слідом за К.-О. Апелем та Ю. Габермасом застосовую його й до філософії, виокремлюючи такі парадигмальні комплекси, як «буття», або онтологічну парадигму, «свідомість», або ментальну парадигму, і «комунікацію», тобто парадигму, інспіровану герменевтично-лінгвістично-прагматичним

поворотом¹. Понад це, я прагнутиму застосувати цей підхід і в дослідженні розвитку філософії в Україні².

Тривалий час в Україні рушієм філософії була парадигма марксизму-ленінізму, яка виконувала насамперед ідеологічну функцію. Тоді як західний неомарксизм, як *відкрита система*, утворював чимало досить цікавих і плідних синтезів з немарксистськими філософськими напрямками, марксизм у СРСР був доволі обмежений у своїх пізнавальних засобах, існуючи як *замкнена система*. Марксизм-ленінізм — це та парадигма, яка мала би заступити філософію свідомості німецького трансцендентального ідеалізму, проте по суті він став регресією, не тільки перетворившись на ідеологію, а й повернувшись у латентному вигляді до онтологічної парадигми докантового періоду. Некритично ототожнюючи свою філософську систему з реальністю та її розвитком («об'єктивна хода історії»), він став ще одним варіантом ототожнення свідомості й буття.

Варто зазначити, що цей період ще належить переосмислити, і така робота в Інституті перманентно триває. Проблематику обговорення розвитку філософії в Інституті філософії започаткував Віталій Табачковський монографією «У пошуках невтраченого часу», окресливши змістові, методологічні й персоналістичні аспекти цього явища. Дослідник зауважив такий об'єднувачий чинник філософії «шістдесятників», як «світоглядно-гуманістичні розмірковування», вважаючи це ознакою всієї київської філософії як школи, започаткованої Володимиром Шинкаруком³.

Важливим етапом в осмисленні філософії у Києві стали нариси-спогади Василя Лісового, в яких він, полемізуючи з В. Табачков-

ським, вважав «невиправданим говорити про «київську філософську школу» чи «київську світоглядно-антропологічну школу» в академічному сенсі цього слова. Його аргументація полягала в тому, що в київському колі філософів не лише існувала світоглядна традиція, яка розвивалася на основі діалектичного методу, а й були способи філософського мислення, інспіровані аналітичною філософією⁴.

До того ж варто відокремлювати ідеологію від науки. У цьому плані радянська філософія, як і марксизм загалом, пройшла шлях від утопії до науки, що було радше претензією на науку, а від такої претензії — знов до утопії та відкритої ідеології, перетворившись на «політичну релігію». Однак філософія радянської доби, особливо за часів так званого «ветхого тоталітаризму», або «розвиненого соціалізму», як його тоді називали, поступово, в досить складних умовах, здійснювала реверс до науки. Відбувалося своєрідне «повернення блудного сина», тобто повернення до філософії в автентичному розумінні цього слова. І такі постаті, як Павло Копнін, Володимир Шинкарук, Мирослав Попович, є орієнтирами у вивченні цього шляху.

Цей поворот пов'язаний насамперед з ім'ям Павла Копніна, який започаткував чимало філософських напрямів, що розвивалися в рідкісних провідних тенденціях сучасної філософської думки. Як зауважує Петро Йолон, «за часів Копніна Інститут філософії з нав'язаного йому стану ідеологічного придатка перетворювався у своїй діяльності на справжню академічну наукову установу з потужним творчим потенціалом наукового колективу, що дає всі підстави назвати цей етап в історії його розвитку переломним періодом»⁵. До цього твердження варто додати, що міркування академіка Копніна про єдність наукового знання, методологію природничих і соціальних наук, мислення і мову, мову науки, істину, а також інші його ідеї не втрачають своєї значущості й сьогодні, коли

¹ Habermas J. *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988. S. 20.

² Цей текст підготовлено на основі доповіді, виголошеної на Загальних зборах Відділення історії, філософії та права НАН України, присвячених 100-річчю від часу заснування НАН України, 6 грудня 2018 р.

³ Табачковський В. *У пошуках невтраченого часу. Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників*. К.: Парапан, 2002. С. 29.

⁴ Лісовий В. *Спогади. Поезії*. К.: Смолоскип, 2014. С. 474.

⁵ Йолон П. Знакова роль Павла Копніна в переломний період діяльності Інституту філософії (стаття перша). *Філософська думка*. 2016. № 6. С. 54–66.

дедалі частіше чуємо про постправду, постістину, плюральність раціональностей, фрагментарність і непевність знання.

Часто-густо, на жаль, філософію зводять до есеїстики, до світоглядних систем квазіфілософського змісту й спрямування, намагаючись витіснити її сумнівними «духовними» практиками, альтернативними академічній філософії. Звісно, філософію не можна редукувати до науки в розумінні *science*. Але доки вона переймається проблемами аподиктичної вірогідності знання, його всезагальної значущості та об'єктивності, тобто істини, а також питаннями правильності й легітимності норм людського співіснування, обґрунтуванням моральних належностей, доти вона є й буде наукою. Точніше, вона є й буде *метанаукою*, що відповідає на питання про те, якою мірою наше знання про світ може бути істинним, якою мірою наші твердження можуть претендувати на значущість і якою мірою наші морально-етичні судження можуть претендувати на правильність.

У цій статті я не висловлюватиму якихось остаточних оцінювальних суджень щодо радянського марксизму-ленінізму. Зазначу лише те, що кожна парадигма має свої методологічні й історичні межі відповідно до тих пізнавальних засобів, які є в розпорядженні її представників за певної історичної доби і в певній сфері її застосування.

Варто наголосити, що згадані мною філософи — і цей перелік неповний, адже працювали у той час Вілен Горський, Вадим Іванов, Василь Лісовий, Сергій Кримський, Олександр Яценко, Валерія Нічик, Надія Депенчук, Віталій Табачковський, Іван Головаха, Анатолій Гордієнко, Володимир Куценко, Петро Їолон, Володимир Мазепа, Микола Мокляк, Іван Бойченко та ін. — зробили неймовірно багато, особливо з огляду на те, що вони творили в умовах цієї досить обмеженої філософської парадигми. І ми сьогодні, так само як і наступні покоління філософів України, великою мірою завдячуємо їм. Причому це стосується не лише їхніх філософських праць, а й можливості безпосереднього спілкування з цими вченими.

Зауважу також, що цей період пізнього марксизму, який я свого часу, скориставшись методологією Славоя Жижека, назвав «філософією цинічного розуму»⁶, ознаменувався ще одним здобутком. Адже на відміну від «цинічного розуму» тодішньої політичної еліти «філософія цинічного розуму пізнього марксизму» має й інші, позитивні, конотації. Завдяки їй уможлилювалося певне дистанціювання від панівної ідеології, що заклало основи для її рефлексивної критики й усвідомлення її методологічних меж. У цьому плані вона була плідною⁷. Саме названі мною постаті створили той фундамент, який сьогодні називається Київським філософським колом, що виходило далеко за межі догматів марксизму-ленінізму, та навіть більше — похідних від нього ідеологічних конструкцій.

Слід зазначити, що до цього кола належать представники і *світоглядно-антропологічної філософії*, започаткованої Володимиром Шинкаруком, яка латентно виходила за межі ортодоксального марксизму-ленінізму, і філософії, що розвивалася на основі *аналітичної філософії* і була продовжена трансцендентальною прагматикою, комунікативною філософією, етикою дискурсу тощо. Великою мірою цією проблематикою займався Мирослав Попович, керуючи відділом логіки і методології науки, хоча обсяг його наукових уподобань був набагато ширший, адже він був і філософом науки, і філософом культури, і соціальним філософом. Зокрема, з його ініціативи і під його керівництвом ще за часів П. Копніна було створено відділ методології, методики і техніки соціальних досліджень, який згодом переріс у відділення соціології і врешті-решт став основою для організації Інституту соціології НАН України.

Принагідно зазначу, що в нашій філософській традиції є ще один важливий складник, а саме німецький трансцендентальний ідеалізм, дослідження якого започаткував Володи-

⁶ Єрмоленко А. Пізній марксизм — філософія цинічного розуму. *Філософсько-антропологічні студії*. К.: Стило, 2003. С. 137–141.

⁷ Там само. С. 137–138.

мир Шинкарук. Нагадаю, що праці академіка В. Шинкарука, присвячені І. Канту і Г.В.Ф. Гегелю, були написані за часів «холодної війни», коли будь-яка справжня філософська думка не надто заохочувалася з боку партійних органів. І я хотів би зауважити той факт, що нещодавно в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна відбулася конференція, присвячена Йоганну Баптисту Шаду, що дало нагоду ще раз переосмислити наші філософські джерела, зокрема й ті, які пов'язані з трансцендентальним ідеалізмом німецької класичної філософії.

Починаючи з перших років незалежності філософія в Україні дедалі більше звільняється від ідеологічних кайданів та світоглядних упереджень, набуваючи свого автентичного змісту і спрямування. По-перше, вона поступово стає відкритішою до світу. Інтегруючись у світовий філософський простір, філософія в Україні заговорила мовою, якою користується увесь філософський світ. Звісно, я маю на увазі насамперед поняттєво-термінологічний і тематично-змістовий вимір. Великою мірою це пов'язано з перекладами сучасної зарубіжної філософської літератури українською мовою, здійсненими, зокрема, й співробітниками Інституту. По-друге, українські переклади дали можливість філософії в Україні «перерізати пуповину» і відмежуватися не лише від радянського філософського спадку, а й від сучасного його російського «ремейку», торуючи шлях до світової філософської думки і перетворюючись на її невід'ємний складник.

Я постійно повторюю, що переклад є не тільки трансфером мов і культур. Завдяки перекладам та чи інша культура отримує можливість поглянути на себе, так би мовити, з боку, очима іншої культури, передати свої засновки, свої рефлексії мовою іншої культури і навпаки, а це дає їй змогу оцінювати й розвивати саму себе. Не кажучи вже про те, що завдяки перекладу викристалізовується й збагачується термінологія і поняттєвий апарат соціогуманітарних наук, зокрема й філософії.

Тому переклад як засіб спілкування з іншими культурами є неодмінним чинником роз-

витку культури, її універсалістичного осердя; культурна автаркія — це смерть культури, а міжкультурна комунікація — це її життя. І такі філософські постаті, як Григорій Сковорода, Михайло Драгоманов, Дмитро Чижевський, Іван Франко, Леся Українка, є прикладами такої комунікації. Традицію міжкультурної і міжфілософської комунікації продовжують і розвивають і співробітники нашого Інституту. Сьогодні Інститут має плідні наукові зв'язки з філософськими центрами Білорусі, Італії, Литви, Німеччини, Польщі, США, Франції та багатьох інших країн.

Цю комунікацію важко уявити без праць, підготовлених ще за часів «розвиненого соціалізму» співробітниками відділу сучасної зарубіжної філософії. Зауважу, що робити цю справу було досить складно. Про це свідчить хоча б той факт, що відділ сучасної зарубіжної філософії залежно від ідеологічної кон'юнктури і геополітичної ситуації у світі неодноразово змінював свою назву: його то перейменовували на відділ критики сучасної буржуазної філософії, то знову повертали ціннісно нейтральну назву — сучасної зарубіжної філософії.

Проте така робота надавала можливість певних рецепцій немарксистських концептів, залучення їх до тодішнього філософського життя, а отже, й опосередкованого діалогу з ними. І цю роботу слід продовжувати. Тому, враховуючи важливість такої діяльності в наш час, на етапі входження України до європейського і світового наукового простору, а також необхідність узгодження національної термінології з міжнародною, глибшого ознайомлення з теоріями, концепціями, парадигмами в соціогуманітарних і природничих науках, пропоную створити **Фонд наукового перекладу** фундаментальних праць із соціально-гуманітарних та природничих наук провідних зарубіжних учених та відповідну мережу лабораторій при інститутах НАН України.

Зі здобуттям Україною незалежності змінилися й назви інших відділів Інституту, відповідно до номенклатури спеціальностей, які існують у світі; з'явилися відділи філософської антропології, соціальної філософії, філософії

етносу і нації, сектор східної філософії тощо. Процес *реабілітації практичної філософії*, серцевиною якої є етика, що на Заході розпочався в останній третині ХХ ст. й успішно триває нині⁸, дістався й України, що проявилось, зокрема, у створенні в Інституті *сектору, а згодом і дослідницької групи з етики*, виданні досліджень, присвячених практичній філософії, зокрема розробленню проблем філософії права, політичної філософії, етики науки, біоетики та екологічної етики. Особливо наголошу, що поняття «практичне» пов'язується не з предметно-перетворювальною (інструментальною) діяльністю (парадигма марксизму), а тлумачиться насамперед як морально-практичне. У цей час у вищих навчальних закладах України також відкривалися *кафедри практичної філософії*.

Однак наше *завдання* полягає не тільки в історичній ретроспекції, а й в окресленні ключових засад стратегії подальшого розвитку філософії. Звісно, це досить складне завдання, що потребує окремого дискурсу багатьох філософів, тож у цьому нарисі я хотів би зауважити тільки два аспекти, які, як на мене, відповідають сьгоднішнім викликам у світі і головним тенденціям розвитку сучасної філософії. Без остраху виглядати тривіальним чи архаїчним, вважаю, що для науковця-філософа найголовнішими цінностями є й повинні бути, по-перше, *істина*, яка утворює горизонт покликання і професійної відповідальності філософа; по-друге, *моральність* (або ж етос науки і науковця), що безпосередньо з неї випливає.

Стосовно першої цінності варто зауважити, що сьогодні, особливо з огляду на ситуацію так званої постправди, — це нагальна вимога. Адже поняття «постправда», «постістина» стало модним не лише у засобах масової інформації, а й у сфері соціогуманітарних наук і філософії, коли науковці, з подачі посмодерністів, дедалі більше заперечують істину навіть як регулятивну ідею. Однак саме бінарні коди «істина/

хиба» ще з часів античного просвітництва є визначальними для філософії, вони є визначальними і для науки.

Заперечення істини — це перформативна суперечність твердження самому собі. Фраза «я стверджую, що істини не існує» і є такою перформативною суперечністю, коли форма твердження, в якому щось стверджується, і його зміст (заперечення цього твердження) суперечать одне одному. Такими суперечностями можуть бути й інші твердження: «я стверджую як істину, що я не претендую на істину»; «я стверджую, прагнучи порозуміння, що я не претендую на порозуміння» тощо⁹.

За приклад такої перформативної суперечності в політиці може правити твердження, на підставі якого було прийнято рішення про розпуск Центральної виборчої комісії України: «Я, легітимний президент, обраний на організованих чинною ЦВК виборах, стверджую, що комісія діяла з порушеннями, які підважують легітимність виборів». Суперечність полягає в тому, що форма висловлювання, в якому стверджується легітимність обрання президента, суперечить його змісту, який ставить під сумнів легітимність виборів.

Розроблення *процедури виявлення перформативної суперечності* твердження самому собі уможливорює переведення проблеми граничного обґрунтування істинності знання та правильності соціальних (моральних, правових) норм з теоретичної в практичну площину, тобто у площину прагми аргументативного дискурсу, регулятивним принципом якого є «ідеальна комунікація». Варто наголосити, що цей принцип не є пошуком деяких «чистих», наперед заданих настанов. З огляду на тенденцію «детрансценденталізації трансцендентального» він означає насамперед дотримання певних процедур аргументації.

З цього випливає, що важливим завданням академічної філософії є пошук нових форм філософування, а також вихід у публічний про-

⁸ Гьосле В. *Практична філософія в сучасному світі*. Пер. з нім. А. Єрмоленка. К.: Лібра, 2005.

⁹ Apel K.-O. Fallibilismus, Konsenstheorie der Wahrheit und Letztbegründung. *Forum für Philosophie Bad Homburg. Philosophie und Begründung*. (Hrsg. W. von Kuhlmann). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987. S. 76.

стір широкого громадського дискурсу. Це, зрештою, означає, що філософія має стати **новим просвітництвом**. Таке завдання останнім часом ставлять знані у світі філософи. Так, Клаус Міхаель Маєр-Абіх, висунувши ідею «незавершеного просвітництва», пропонує поширити її і на екологію¹⁰; Ульрих Бек сформулював ідею «другого просвітництва»¹¹; Юрген Габермас витлумачує ідею просвітництва крізь призму етики дискурсу¹². Автори ювілейної доповіді Римського клубу Ернст фон Вайцзекер та Андерс Війкман концептом «нового просвітництва» реагують на сучасну ситуацію в світі, даючи ще один поштовх для інтелектуального дискурсу сучасної доби¹³.

Питання нового просвітництва обговорювали також на одному з круглих столів Інституту філософії, проведеному разом із французькими колегами¹⁴, на якому навздогін концепту «незавершеного просвітництва» К.М. Маєр-Абіха¹⁵ я висунув концепт «незавершеного просвітництва» як складника суспільного «процесу навчання» (*Learnprozesse* — Ю. Габермас) і чинника становлення деліберативної демократії в Україні й світі¹⁶. Адже перехід до комунікативної парадигми — це не тільки методологічний поворот, а й соціально-онтологічний чинник переходу від «суспільства праці» до «суспільства комунікації», це, врешті-решт, формуван-

ня діалогічної цивілізації, про що йшлося на останньому Всесвітньому філософському конгресі в Пекіні.

Серцевиною такого «нового просвітництва» в концепті «незавершеного просвітництва» і має стати насамперед академічний аргументативний дискурс, хранителькою раціональності якого є філософія, узасадничена парадигмою комунікації. Адже «різноманітні науки й філософія мають єдиний нормативний фундамент в аргументативній практиці»¹⁷, що, зрештою, уможливує співпрацю філософів з науковцями інших соціогуманітарних дисциплін з метою запобігання перетворенню історіографії та соціології на ідеологію; протидії «світоглядній гібридизації»; обґрунтування й легітимації моральних та правових норм і подолання етичного й правового нігілізму; розвінчання популістичних тенденцій у політиці, посилені цифровими технологіями.

У цьому разі такі філософські дисципліни, як соціальна та політична філософія, філософія права, філософія історії, спираючись на концепт дискурсу, можуть правити за основу співпраці з відповідними профільними інститутами Відділення історії, філософії та права НАН України, а також з інститутами інших відділень Секції суспільних і гуманітарних наук. Наприклад, опрацювання проблематики поєднання етики та економіки, що стало важливим трендом сучасної економічної теорії, могло б стати підґрунтям для співпраці філософів та фахівців з Відділення економіки. А розроблення проблематики дискурсу як складника мовної прагматики дало б новий поштовх співробітництву філософів з мовознавцями Відділення літератури, мови та мистецтвознавства. І таких проектів, спрямованих на взаємодію науковців з різних соціальних і гуманітарних наук, може бути ще досить багато.

Філософський дискурс має стати основою і громадського дискурсу в цілому. Як на мене, завдання філософської науки якраз і полягає

¹⁰ Маєр-Абіх К.М. *Повстання на захист природи. Від довідки до спільноsvіту*. К.: Лібра, 2004. С. 43–46.

¹¹ Beck U. *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008. S. 23.

¹² Habermas J. For God's sake, spare us governing philosophers! Interview. https://elpais.com/elpais/2018/05/07/inenglish/1525683618_145760.html

¹³ Weizsäcker E., Wijkman A. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. Springer, 2018.

¹⁴ Просвітництво: історія, культура, ідентичність. Дискусія. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 6–46.

¹⁵ Маєр-Абіх К.М. *Повстання на захист природи. Від довідки до спільноsvіту*. Пер. з нім., післямова, примітки А. Ермоленка. К.: Лібра, 2004. С. 43.

¹⁶ Ермоленко А. Поняття деліберативної демократії у контексті ідеї незавершеного просвітництва. *Філософська думка*. 2017. № 5. С. 16–21.

¹⁷ Böhler D. *Rekonstruktive Pragmatik. Von der Bewusstseinsphilosophie zur Kommunikationreflexion: Neube-gründung der praktischen Wissenschaften und Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985. S. 19.

в тому, щоб стати на заваді постправді і спробам гібридизації реальності, зокрема політичної. Розкриваючи зміст фейкової інформації, формуючи критичне ставлення до інтервенцій цифрових технологій її продукування, даючи відповідні оцінки тим чи іншим явищам і подіям, філософія й виконуватиме функцію нового просвітництва.

Виявлення латентних перлюкутивів, спрямованих на перекручування смислів соціальної дії, розвінчання політичних технологій маніпуляції громадською думкою і комунікаціями, розкриття механізмів введення в оману тощо має здійснюватися на основі аргументативного дискурсу. Протидія таким практикам, зокрема цифровим, пошук істини та обґрунтування засобами дискурсу норм та цінностей сучасного суспільного розвитку й відповідна легітимація соціальних інституцій є першочерговим завданням сучасної філософії нового просвітництва як *цифрового просвітництва*.

У цьому плані академічна філософія має свій окремий публічний топос, своє завдання, відрізняючись від інших проектів, скажімо, філософських кав'ярень, лекторіїв на телебаченні та в соціальних мережах тощо, запит на які чималий. Нещодавно наш Інститут провів конкурс стартапів із філософії, який засвідчив значний інтерес до філософії з боку, так би мовити, філософів-аматорів, надавши їм певну методичну допомогу¹⁸. Академічна філософія має свою специфіку і в експертному середовищі, не дублюючи і не підміняючи експертну діяльність політологів, юристів, економістів, екологів та ін. Вона є «хранительською раціональності» експертних дискурсів і висновків у тих чи інших сферах людської діяльності.

Втім, філософія повинна бути хранительською не лише раціональності, а й цінностей. І не тільки хранительською. Її завдання не обмежується збереженням традиційних, усталених норм і цінностей, звичаїв і заведень, вона має

стати насамперед інстанцією їх обґрунтування й легітимації. Цей процес відбувається через досягнення *порозуміння* в суспільстві на основі аргументації, регулятивним принципом якого має бути ідеальна комунікація. Однак топос ідеальної комунікативної спільноти не височить десь там на «небосхилі ідей», для українського суспільства його місцеперебування пов'язане з «детрансцендентованими» проявами спільноти, а саме з ціннісно-нормативною системою Європейського Союзу, курс на який тримає наше суспільство.

Відповідно, постає друга вимога, що, як я вже зауважив, випливає з першої, — це вимога етосу науки і моральності науковця. Зрештою, це відповідь науковця (як і будь-якої людини) на запитання «чому я повинен бути моральним?» і «принципами якої моралі я повинен керуватися?». Це, зрештою, і відповідь на запитання, що *я повинен* робити як науковець і що *ми, як науковці, повинні робити разом?* Відповіді на ці запитання й утворюють *етос науки*, хоча це аж ніяк не означає, що мораль безпосередньо має входити в структуру діяльності науковця, адже це поклато б край принципу «свободи від цінностей» як принципу об'єктивності. Бути моральним для науковця — це прагнути істини, і в цьому прагненні «єдиним примусом має бути примус вагомішого аргументу» (Ю. Габермас).

Тому мораль має стояти, так би мовити, «за плечима» науковця-дослідника. А це означає, що вчений має керуватися такими принципами дискурсу, як *зрозумілість; правдивість; істинність; правильність*¹⁹, які уможливають процедуру виявлення перформативної суперечності твердження самому собі, що своєю чергою проявляється у низці вимог (настанов):

1) шукай вагомішого аргументу;

2) утримуйся від своїх емоцій, від умовиводів, зроблених нашвидкуруч, від примусу цифрових технологій і некритичних тверджень в Інтернеті;

¹⁸ Публічна філософія: освітні та соціальні можливості. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2019. № 1. С. 6–39.

¹⁹ Бьолер Д. *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи*. Пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка. К.: Стилос, 2014. С. 62.

3) завжди поважай людську гідність усіх тих, про кого ти говориш або пишеш (соціальна вимога дискурсу)²⁰.

Варто наголосити, що остання вимога насправді мала б бути першою. Тому що, коли йдеться про філософський дискурс, ми повинні поважати його учасників, поважати один одного, а сам дискурс має бути відкритим, неупередженим і вільним від примусу. Таким чином, ці вимоги є й морально-практичними.

Прагнення істини, відповідно до зазначених вимог, є осереддям того, що утворює науковий етос. Згідно з цим етосом, не може бути антагонізму між соціогуманітарними і природничими науками, а саме таке протистояння роздмухується останнім часом, як і звинувачення на адресу соціогуманітарних наук як таких. Класична суперечка між «науками про дух» і «науками про природу» знімається тим, що і соціогуманітарні, і природничі науки, і філософія мають єдиний фундамент в аргументативній практиці. Щобільше, цей нормативний фундамент є не тільки фундаментом наук і філософії. Він є єдиним нормативним фундаментом людської діяльності загалом, що своєю чергою узasadничується комунікативною практикою, яка водночас — згадаймо концепт «*praxis*» від Аристотеля до Канта і сучасної практичної філософії — пов'язана з етикою.

²⁰ Бюлер Д. Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. (Пер. з нім. А. Єрмоленка). *Філософська думка*. 2017. № 2. С. 54–56.

Закінчити хочу тим, з чого почав: розвиток науки в сучасному суспільстві набуває неабиякого соціального значення, він впливає на всі сфери людського буття, на виникнення та вирішення і екзистенційних, і глобальних проблем. Не випадково, що дедалі більше посилюється потреба у поєднанні природничих і соціогуманітарних наук. На межі різних дисциплін з'являються такі між- і трансдисциплінарні дослідження, як біоетика, екологічна, економічна та політична етики і т. ін. Тому слід подбати також про розвиток гуманітарних та соціальних навчальних дисциплін у вищій школі, а не скорочувати їх, як це відбувається останнім часом. Зокрема, потрібно впроваджувати навчальні програми та спецкурси з етики і практичної філософії, соціальної та політичної етики, економічної етики й етики бізнесу, етики довілля та біоетики тощо.

Зазначений аргументативний фундамент, який Кант (у парадигмі свідомості) називав «фактом розуму», а Габермас (у парадигмі комунікації) — «габітусом розуму», є основою і громадського дискурсу як метainституції суспільства. Цей «факт» і цей «габітус» є також етичними категоріями, що утворюють моральний фундамент, на якому тільки й може існувати наука, а також співпраця вчених Академії наук і вищої школи, ба більше — плідна взаємодія науковців і громадянського суспільства задля успішного розвитку нашої країни, чого ми всі так прагнемо. Це той моральний фундамент, на якому має формуватися сучасна діалогічна цивілізація.

A.M. Yermolenko

H.S. Skovoroda Institute of Philosophy
of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

ACADEMIC PHILOSOPHY AS A NEW ENLIGHTENMENT
FOR DIALOGUE-BASED CIVILIZATION

In this article, written upon the occasion of the 100th anniversary of National Academy of Sciences of Ukraine, the author analyzes key trends of development of philosophy in the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine. This analysis is put into the broader context of the paradigmatic changes of the world philosophy in the past decades. A major focus is put on achievements of the Institute's research fellows in the past decades. Despite domination of the Marxist-Leninist ideology in the Soviet period, the Institute's researchers went beyond the limits of the Marxist paradigm, and laid the foundation for development of philosophy during the post-Soviet period. In the independent Ukraine, philosophy is developing, both with regard to its language and methodology, in line with global philosophical trends, in the fields like philosophic anthropology, social philosophy, ethics, practical and political philosophy, logic, methodology of science, environmental philosophy etc. Contemporary philosophy in Ukraine took great efforts to develop concepts of democratic state and civil society. It reacts to today's challenges, related to «post-truth» and «hybrid worldviews», trying to counteract dangers of moral relativism and nihilism with regard to norms and values. The author stresses that truth and ethos of research community are the important imperative requirements for the further development of philosophy in Ukraine.

Keyword: discourse, ethos, truth, science, post-truth, Enlightenment, philosophy, civilization.